

DE KRACHTEN BUNDELEN. DE VLAAMSE ERFGOEDBIBLIOTHEEK ALS EXPERTISENETWERK DIGITALISERING

David Coppoolse, stafmedewerker ontsluiting en digitalisering Vlaamse Erfgoedbibliotheek
2012-03-16 - v1.1 - postprint

Verschijnt in: *La numérisation du patrimoine écrit: du virtuel à la réalité = De digitalisering van het geschreven erfgoed: van denkbeeld tot feit*. Archives et bibliothèques de Belgique = Archief- en bibliotheekwezen in België. 82.1-4 (2011): 31-45.

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek is een structureel samenwerkingsverband van zes representatieve bewaarbibliotheeken dat in het leven werd geroepen door het Vlaams Cultureel-erfgoeddecreet van 2008. De lancering van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek als netwerkorganisatie voor erfgoedbibliotheeken in Vlaanderen en Brussel (in juni 2010) was de culminatie van een decennium bewustmaking en aandacht vragen voor een beleid rond de bewaring en ontsluiting van het typografisch erfgoed. Studies hadden aangetoond dat de behoeftes van de bewaarbibliotheeken groot en divers zijn.¹ De opdracht die het decreet aan de Vlaamse Erfgoedbibliotheek toekent, is dan ook erg ruim. Ze omvat het ontwikkelen van een actief collectiebeleid voor Flandrica, het opbouwen en verspreiden van expertise in preservering en conservering, het bibliografisch ontsluiten en digitaliseren van erfgoedcollecties en het vergroten van de zichtbaarheid van de Vlaamse erfgoedbibliotheeken via communicatie- en publieksinitiatieven.

De rol van 'Vlaamse Erfgoedbibliotheek' is daarom niet toegekend aan één instelling, maar aan een groep van zes representatieve erfgoedbibliotheeken: de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen, de Openbare Bibliotheek Brugge, de Provinciale Bibliotheek Limburg, en de universiteitsbibliotheeken van Antwerpen, Gent en Leuven. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek is dus bewust opgericht als *netwerk*, een niet-hiërarchische organisatie waarin partners elkaar vinden in een gemeenschappelijk doel en ze kennis delen om dit doel te bereiken. Daarbij is het vooral belangrijk dat de partners elkaar aanvullen en versterken. De partners van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zijn zes diverse, geografisch verspreide en door de Vlaamse overheid erkende erfgoedbibliotheeken.² Dat laatste houdt in dat de partnerbibliotheeken een werking hebben die past in de hedendaagse praktijk en theorie van de informatie- en bibliotheekwetenschap. Elke bibliotheek bezit specifieke collecties waaraan een bepaalde ervaring en expertise is verbonden. Het netwerk als geheel beschikt dus over grote *knowhow* rond diverse aspecten van bibliotheekerfgoed. In een nog breder verband beschikken de

¹ Jeroen Walterus. *Bewaar(de)bibliotheeken in Vlaanderen. Eindrapport*. Studieopdracht: Het in kaart brengen van de sector van de bewaarbibliotheeken in Vlaanderen. Brussel, 2003. <http://faronet.be/node/172>.

Ludo Simons. *Bewaarbibliotheeken in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake*. Antwerpen: Culturele Biografie Vlaanderen vzw, 2005. <http://www.faronet.be/node/220>.

² Sinds het Cultureel-erfgoeddecreet van 23 mei 2008 erkent de Vlaamse overheid de kwaliteitsvolle werking van collectiebeherende cultureel-erfgoedorganisaties zoals erfgoedbibliotheeken, archieven en musea door het uitreiken van een kwaliteitslabel. De cultureel-erfgoedorganisaties tonen met dit label aan dat ze hun verantwoordelijkheid als beheerder van het cultureel erfgoed ernstig nemen. Ze oefenen de vier basisfuncties van een collectiebeherende instelling (de verzamel functie, de behoud- en beheer functie, de onderzoeksfunctie en de publieksgerichte functie) op een evenwichtige wijze uit en geven garanties op het vlak van het management.

partnerbibliotheken en de Vlaamse Erfgoedbibliotheek over een uitgebreid netwerk dat contacten onderhoudt met specialisten, expertisecentra en andere gerelateerde instellingen in binnen- en buitenland.

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek wil een deskundig aanspreekpunt zijn voor wat betreft het beheer van bewaarcollecties in bibliotheken. De kleine centrale staf heeft op enkele vlakken een specifieke deskundigheid, onder andere rond publiekswerking, kranten, oude drukken, ontsluiting en digitalisering. Maar zeker zo belangrijk is de rol van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek als kennismakelaar. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek spoort de beschikbare expertise actief op, om op een goede manier te kunnen doorverwijzen bij vragen uit de sector. Ze werkt daarvoor nauw samen met haar partnerbibliotheken en met organisaties en experts uit de erfgoed- en bibliotheeksectoren. Door kennisdeling en expertiseopbouw te stimuleren streeft ze naar een synergie die ten goede komt aan de hele cultureel-erfgoedgemeenschap³ rond de erfgoedbibliotheken van Vlaanderen. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek probeert, op elk vlak, in de eerste plaats de krachten te bundelen.

Dat geldt ook voor digitalisering, een aspect dat nu en de komende jaren nadrukkelijk aandacht krijgt binnen het netwerk. Digitalisering wordt immers een steeds belangrijker onderdeel binnen het brede erfgoedbeleid. De redenen voor erfgoedbibliotheken om te digitaliseren zijn legio. Voor instellingen die het gewoon zijn de toegang van informatie zo veel mogelijk te democratiseren in functie van onderwijs, onderzoek en persoonlijke ontwikkeling, is het een natuurlijke reflex om de toegang tot hun analoge materiaal te willen verbeteren. Verder helpt digitale conversie kwetsbaar of veel geraadpleegd materiaal te beschermen – zoals microverfilming, maar met de toegevoegde waarde van de verbeterde toegang. Digitalisering kan erfgoedinstellingen helpen zich beter te profileren doordat de zichtbaarheid en bruikbaarheid van hun collecties wordt verhoogd. Digitalisering maakt het ook mogelijk om virtuele collecties samen te stellen van materiaal dat fysiek nooit zou kunnen worden samengebracht: reconstructies van bibliotheken die verspreid zijn geraakt, portaalsites met het erfgoed van een regio, alle Karolingische handschriften. En ten slotte kan digitalisering een manier zijn om wat munt te slaan uit de collectie, bijvoorbeeld via de verkoop van reproductierechten op hogeresolutiebeelden.

In het licht van de beperkte middelen is het een duidelijk statement dat de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek ervoor koos om binnen het organogram een voltijdse 'stafmedewerker ontsluiting en digitalisering' op te nemen. In de eerste plaats verzekert dit de vertegenwoordiging van het netwerk en de sector in de vele overlegfora en projecten op dit gebied, evenals specialistische input bij beleidsontwikkeling. Verder wordt een deskundige eerstelijns adviesverlening mogelijk, gecombineerd met een goede informatievoorziening, via onder meer de rubriek 'e-Erfgoed' op de organisatiewebsite. Die rubriek biedt een venster op nieuws, activiteiten, vorming en informatiebronnen specifiek rond digitalisering en digitaal erfgoed. De ontsluitingsprojecten van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, die belangrijke hulpbronnen realiseren voor digitaliseringsprojecten, krijgen blijvende aandacht. En tenslotte kan de stafmedewerker de noodzakelijke ondersteuning geven aan het eerste grote, langdurende project van het netwerk: de ontwikkeling van *Flandrica.be*, de virtuele Vlaamse erfgoedbibliotheek.

De ontwikkeling van een virtuele erfgoedbibliotheek

Flandrica.be is een digitaliserings- en ontsluitingsproject dat in de periode 2011-2012 wordt uitgevoerd onder auspiciën van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en waaraan alle partnerbibliotheken actief deelnemen. Het project realiseert de portaalsite *Flandrica.be*, een virtuele Vlaamse erfgoedbibliotheek.

³ Met dit begrip uit het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 wordt verwezen naar een groep organisaties en personen die een bijzondere waarde hechten aan specifieke aspecten van het cultureel erfgoed en die deze aspecten wensen door te geven aan toekomstige generaties. De leden van de cultureel-erfgoedgemeenschap van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek vinden elkaar rond de interesse en zorg voor het typografisch erfgoed. Het primaire doelpubliek van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zijn de medewerkers van bibliotheken met bewaarcollecties die toegankelijk zijn voor de gemeenschap. Maar ze wil ook een aanspreekpunt zijn voor boekhistorici, bibliofielen, restauratoren-conservatoren van boek, band en papier, enzovoort.

Het wordt een gedistribueerde collectie, die op het portaal doorzoekbaar is via de metadata en waarvan de collectiestukken integraal kunnen worden geraadpleegd via de online repositories van de afzonderlijke bibliotheken. De collectie kan ook worden opgenomen in andere portaal sites, waaronder in ieder geval Europeana.

Flandrica.be wil de zichtbaarheid en waardering voor het Vlaams cultureel erfgoed versterken – zowel in Vlaanderen als daarbuiten – door een breed scala aan collectiestukken van erfgoedbibliotheken in Vlaanderen en Brussel online aan te bieden en in te zetten voor culturele, educatieve en onderzoeksdoeleinden. Dat gebeurt via het aanbieden van een laagdrempelige toegang tot kwaliteitsvol gedigitaliseerd materiaal in een verrijkende context. *Flandrica.be* wordt een etalage van gedigitaliseerd typografisch erfgoed, die aan de bezoekers een inspirerende impressie geeft van de schitterende collecties in Vlaamse erfgoedbibliotheken. *Flandrica.be* zal zowel hoogtepunten uit de collecties etaleren (waaronder erkende topstukken) als documenten die representatief of exemplarisch zijn voor de sociale en culturele geschiedenis (een kookboek, kranten, een almanak, een liedboek, een gebedenboekje). Bij de selectie is er de nodige aandacht voor de evenwichtige historische, thematische en geografische spreiding van het materiaal, de onmiddellijke bruikbaarheid voor onderwijs of onderzoek, en de maatschappelijke diversiteit.

Het portaal zal in de eerste plaats gericht zijn op gebruikers met een interesse in cultuur of geschiedenis die het portaal verkennen voor de eigen ontwikkeling of als ontspanning. Omdat het bedoeld is als publiekspitaal zal veel aandacht worden besteed aan het bieden van een aantrekkelijke omkadering in de vorm van een heldere inhoudelijke ontsluiting, boeiende achtergrondinformatie en rijke illustraties. Het portaal biedt ook online tentoonstellingen op basis van stukken uit de digitale collectie. Om kwaliteit naar vorm en inhoud te kunnen garanderen is ervoor gekozen het corpus relatief klein te houden. Het portaal zal ook na de lancering verder worden uitgebouwd, in samenwerking met andere erfgoedbibliotheken in Vlaanderen.

De realisatie van een etalage op enkele eeuwen Vlaamse drukwerkproductie is slechts één doelstelling van het project. Samenwerking stimuleren, kennis delen en ervaring opdoen is een tweede doelstelling, die minstens even belangrijk is. De expertise rond de digitalisering van bibliotheekmateriaal in Vlaanderen is momenteel versnipperd en gebaseerd op kleinschalige digitaliseringsactiviteiten, uitgevoerd met beperkte middelen (enkele uitzonderingen daargelaten). De zes partnerbibliotheken hebben uiteenlopende mogelijkheden, behoeften en ervaringsniveaus. Zowel voor de beginnende als de meer ervaren instellingen is het project een leertraject. Het laat hen kennis maken met de praktijk in andere bibliotheken, vraagt hen om hun werkwijze te documenteren en waar nodig om deze te herevalueren. Vanuit het project is er namelijk de verwachting dat er gezamenlijke uitgangspunten worden geformuleerd over metadata, digitaliseringsstandaarden en -methodiek, en de aanpak van een digitaliseringsproject.

Na het project zullen de deelnemende bibliotheken elk afzonderlijk voldoende expertise in huis hebben om op een kwaliteitsvolle manier zelfstandig digitaliseringsprojecten van erfgoedmateriaal uit te voeren. Via het project zullen de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en haar partners zich kunnen positioneren als een expertgroep in België voor het digitaliseren van erfgoedmateriaal in bibliotheken. De kennis en ervaring die het partnernetwerk tijdens het project opdoet, zullen bovendien actief worden gedeeld met de sector, onder meer via een 'handleiding digitaal ontsluiten erfgoedbibliotheekcollecties'. Die zal andere erfgoedbibliotheken in staat stellen om vergelijkbare projecten op een vlotte manier uit te voeren en desgewenst eigen collectiestukken aan te leveren voor opname in *Flandrica.be*.

Qua projectaanpak is *Flandrica.be* een traject over meerdere sporen. De realisering van de portaal site wordt centraal aangestuurd door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en elk van de projectpartners voert een afzonderlijk project uit voor de selectie, digitalisering en terbeschikkingstelling van de materialen uit de eigen instelling. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek zorgt via personeelsinzet voor de omkadering van het project op het vlak van coördinatie, communicatie en digitaliseringsexpertise. Uit de structurele subsidie die ze van de Vlaamse overheid ontvangt, stelt ze een bedrag van € 90.000 ter beschikking. Daarvan is

€30.000 bestemd voor gedeelde kosten, zoals de centrale infrastructuur. Het restant wordt aangewend om de partnerbibliotheken te ondersteunen bij digitalisering van collectiestukken in het kader van het project. Hier tegenover stellen zij een meer dan aanzienlijke inzet van eigen middelen en vooral van mensen. Het centrale project wordt uitgevoerd door een aantal projectwerkgroepen en om de kruisbestuiving zo optimaal mogelijk te laten verlopen, is elke bibliotheek vertegenwoordigd in elke werkgroep. Daarnaast heeft elke bibliotheek nog een lokaal team voor het eigen digitaliseringsproject. Ondanks het aanzienlijke prijskaartje is er een stevig draagvlak voor het project, dat de deelnemers een verhoogde zichtbaarheid van de collecties en een intensievere samenwerking biedt, alsook de kans om in een versneld tempo bijkomende competenties te verwerven.

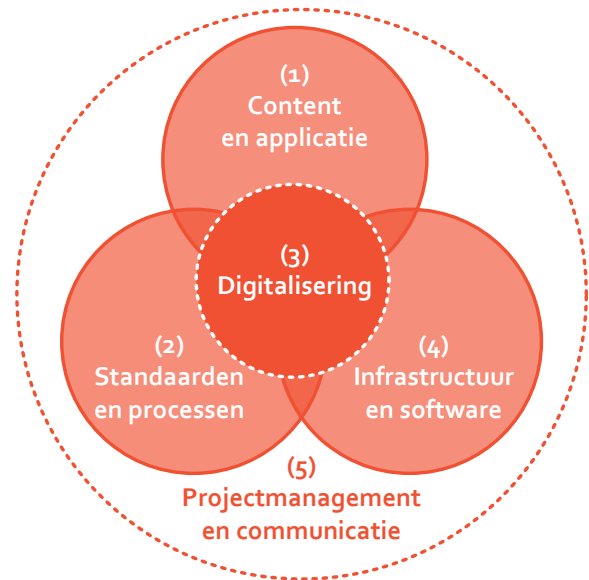
Om de uitvoering beheersbaar te houden werd project opgedeeld in vijf werkpakketten. Elk van deze werkpakketten is verantwoordelijk voor de realisering van een aantal tussenresultaten. De werkpakketten worden geleid door medewerkers van de universiteitsbibliotheken in het netwerk. Het werkpakket 'Content en applicatie' (onder leiding

van Véronique Verspeurt van de Maurits Sabbebibliotheek van de KU Leuven) zorgt voor de selectie van de collectiestukken, definieert de gebruikersvereisten voor de portaalsite en levert de nodige input voor de contextualisering van het materiaal, zoals begeleidende commentaren, trefwoorden en een virtuele tentoonstelling.

'Standaarden en processen' (geleid door Ariane Van de Vyver, Universiteitsbibliotheek Gent) selecteert de metadata- en digitaliseringsstandaarden en werkt een generieke processtroom voor digitalisering uit. Het werkpakket 'Infrastructuur en software' (Jan Corthouts, Universiteitsbibliotheek Antwerpen) zorgt voor de metadata-aggregator, de gegevensopslag en de webtoepassing. David Coppoolse (Vlaamse Erfgoedbibliotheek) is projectcoördinator en leidt het werkpakket 'Digitalisering'. Dat begeleidt de lokale teamleiders bij het opstarten en uitvoeren van de zes digitaliseringsprojecten in de partnerbibliotheken.

Er zijn veel onderlinge afhankelijkheden en de werkpakketten grijpen sterk op elkaar in (zie figuur 1). Er is dus voortdurend onderlinge afstemming nodig. Hiervoor zorgt een vijfde pakket, 'Projectmanagement en communicatie', dat wordt uitgevoerd door een stuurgroep bestaande uit de werkpakketleiders, Eva Wuyts (Vlaamse Erfgoedbibliotheek) en voorzitter Mel Collier (Universiteitsbibliotheek Leuven).

In maart 2011 ging het project van start met een *kickoff*-vergadering voor het hele team. Momenteel (we schrijven juli 2011) wordt in een ontwerpfase gewerkt aan het formuleren van een inhoudelijke visie op het portaal; het opstellen van selectiecriteria en het selecteren van stukken uit de collecties van de partnerbibliotheken; het beschrijven van de gewenste gebruikersfunctionaliteiten van de portaalsite; het selecteren van standaarden voor metadatering en digitalisering; het bestuderen van procesmodellen voor de digitalisering van documenten en voor de aanpak van digitaliseringsprojecten; het ontwerpen van de infrastructuur voor de portaalsite (na een voorstudie van de infrastructuuropties); het opstellen van zes plannen van aanpak voor de digitaliseringstrajecten in de partnerbibliotheken; het uitwerken van een financieel plan voor de uitvoeringsfase en het opstarten van de communicatie rond het project. Deze ontwerpfase wordt tegen oktober 2011 afgerond, waarna in een uitvoeringsfase wordt begonnen aan de daadwerkelijke realisering van het *Flandrica.be*-portaal. Een proefversie moet beschikbaar zijn tegen juni 2012, de lancering van de digitale bibliotheek voor het publiek is gepland voor eind 2012.

Figuur 1. De werkpakketten van het *Flandrica.be*-project

Complementaire ontsluitingsprojecten

Een basisvoorwaarde om digitaliseringsprojecten op een kostenefficiënte manier en met een kwaliteitsvol resultaat uit te voeren is een goede bibliografische ontsluiting. Mede daarom werden enkele bestaande Vlaamse ontsluitingsprojecten liefdevol opgenomen in de werking van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en er verder uitgebouwd.

Het langstlopende project is de *Short Title Catalogus Vlaanderen* (STCV),⁴ de bibliografie van het in Vlaanderen gedrukte boek voor 1801. Zoals in de meeste landen werd ook in België pas in de negentiende eeuw begonnen met het systematisch bijhouden van een nationale bibliografie. De STCV moet de nationale bibliografie aanvullen voor de Vlaamse oude drukken. De STCV bevat bovendien gegevens over de volledigheid van de onderzochte exemplaren. Dat verhoogt nog maar eens haar waarde als hulpbron bij de digitalisering van dit erfgoed. Bij een kleinschalig digitaliseringsproject in 2007, voor de reizende tentoonstelling *Het Dagelijks Boek. 17e-eeuwse lectuur anders bekeken*, heeft de STCV haar nut al bewezen. De twaalf integraal gedigitaliseerde 'boeken voor dagelijks gebruik' zijn trouwens nog altijd online te doorbladeren omdat de Vlaamse Erfgoedbibliotheek de tentoonstellingssite in 2010 heeft omgevormd tot een permanente webexpositie.⁵

Om de groei van de STCV-databank te versnellen en om de expertise rond het ontsluiten van oude drukken actief te kunnen delen, gaat het project tegenwoordig een actieve samenwerking aan met de instellingen waarvan de collecties worden onderzocht. Na een intensieve workshop gaan catalografen in hun eigen bibliotheek aan de slag als STCV-beschrijver. Daar doen ze, onder begeleiding van STCV-medewerker Diederik Lanoye, waardevolle ervaring op die ook kan worden ingezet bij het ontsluiten van de niet-Vlaamse oude drukken in hun collecties.

Een tweede bibliografische databank die onder de vlag van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek vaart, is *Abraham – Catalogus van Belgische kranten in Vlaamse bibliotheken en erfgoedinstellingen*.⁶ In Abraham (vernoemd naar de Antwerpse krantenpionier Abraham Verhoeven) werden van 2007 tot en met 2010 meer dan 6100 krantentitels van lokaal, regionaal en nationaal belang uit ruim 100 bewaarinstellingen beschreven. Zowel de papieren originelen als kopieën op microfilm en in digitaal formaat werden opgenomen – al zijn er wat dit laatste betreft slechts enkele tientallen titels online beschikbaar. Ondertussen wordt met de Koninklijke Bibliotheek van België samengewerkt aan de uitbreiding van Abraham door de toevoeging van krantencollecties van de Albertina aan de databank.

Abraham omvat voornamelijk de sterk door verzuring bedreigde kranten uit de periode 1840-1950. Dit is niet toevallig, aangezien het initiatief is voortgevloeid uit een ander project, *Presse-Papier*. Dat is het nationale project voor de bewaring van Belgische kranten dat in 2003 werd gestart door de Koninklijke Bibliotheek van België, de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience en het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij. Omdat Abraham al een goed beeld schetst van wat waar aan Belgische kranten wordt bewaard, is het een ideaal startpunt voor een gecoördineerd krantendigitaliseringsproject. Zo'n initiatief zou niet alleen de ontsluiting van deze erg rijke bronnen ten goede komen, maar vooral ook hun conservering. De snel voortschrijdende en onomkeerbare verzuring van het papier vormt inmiddels een acute bereiding voor het voortbestaan van dit erfgoed. Een gecoördineerde reddingsactie dringt zich op.

Om op Vlaams niveau prioriteiten te helpen stellen bij digitalisering van bibliotheekerfgoed is het belangrijk zicht te hebben op de collecties ten lande. Daarvoor beschikt de Vlaamse Erfgoedbibliotheek over de *Collectiewijzer Erfgoedbibliotheeken*.⁷ Deze bouwt voort op een inventariseringproject dat in de periode 2006-2007 werd uitgevoerd door de voorloper van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, het

⁴ <http://www.stcv.be>.

⁵ <http://www.hetdagelijksboek.be>.

⁶ <http://www.abraham-online.be>.

⁷ <http://www.collectiewijzer.be>.

Overlegplatform Erfgoedbibliotheek, en de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek, Archief en Documentatie (VVBAD). Daarbij werd voor het eerst gestandaardiseerde kwalitatieve en kwantitatieve informatie ingezameld over (deel)collecties van erfgoedbibliotheek. De databank bevat vandaag beschrijvingen van 285 collecties in 171 bewaarinstellingen in Vlaanderen en Brussel. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek wil deze databank de komende jaren verder verfijnen in samenwerking met de erfgoedbibliotheek. In de sector is er namelijk een groeiend besef dat beschrijvingen op deelcollectieniveau een nuttig hulpmiddel zijn. Ze faciliteren de gebruikers van de collectie, die informatiebronnen kunnen ontdekken vanuit een andere invalshoek dan zoeken in de catalogus. Een collectiebeschrijving, die informatie bevat over de aard en herkomst van een groep werken, kan de samenhang, het belang of de relevantie van deelcollecties duidelijk maken waar dat uit de afzonderlijke objectbeschrijvingen niet meteen zou blijken. Zo'n beschrijving kan ook de enige ingang vormen op een nog niet (online) ontsloten deelcollectie.

Als er aan collectiebeschrijvingen beheersinformatie wordt toegevoegd, kan dit helpen om een collectiebeleid te ontwikkelen en om prioriteiten te stellen bij conservering en preservatie, ontsluiting en digitalisering. Overkoepelende organisaties zoals de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zijn eveneens zeer gebaat bij dit soort gegevens bij beleidsmatige en uitvoerende taken, waaronder de coördinatie van digitaliseringsinitiatieven. De *Collectiewijzer Erfgoedbibliotheek* is nu al een belangrijke informatiebron voor beleidsondersteunend onderzoek dat de Universiteit Antwerpen uitvoert in opdracht van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. Omgekeerd wordt dit onderzoek aangegrepen om de *Collectiewijzer* te actualiseren voor de bibliotheken die erbij betrokken zijn.

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek is samen met FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, en PACKED, het expertisecentrum voor digitaal erfgoed, initiatiefnemer van een standaardiseringstraject voor het maken van beschrijvingen op collectieniveau in de cultureel-erfgoedsector. Door consistente basisbeschrijvingen te maken moeten collectiebeschrijvingen beter uitwisselbaar worden, wat de dataverzameling en -actualisering zal vergemakkelijken en het genereren van geconsolideerde datasets voor (deel)sectoren mogelijk moet maken. Dit traject, dat *Cometa* werd gedoopt, zal aan de sector worden voorgesteld op de conferentie *Informatie aan Zee* van de VVBAD in september 2011 en vormt het vertrekpunt voor nieuwe initiatieven van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek rond het beschrijven van deelcollecties.⁸

Beleidsontwikkeling

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek wil het beleid voor de komende jaren op het vlak van belangrijke onderwerpen zoals digitalisering op een gedegen manier helpen vormgeven. Op vraag van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek ontwikkelt de Universiteit Antwerpen daarom twee masterplannen: één rond conservering en preservatie en een tweede rond bibliografische ontsluiting en digitalisering van erfgoedcollecties. Het onderzoek wordt uitgevoerd door Sam Capiou onder begeleiding van prof. dr. Pierre Delsaerd van het departement Informatie- en Bibliotheekwetenschap. De ontwikkeling van de masterplannen wordt begeleid door een klankbordgroep van tien experts uit Vlaanderen en Nederland. Die adviseren het bestuur van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek over de ontwikkeling van de plannen en geven de onderzoeksmedewerker feedback over de methodiek, de voorlopige onderzoeksresultaten en de formulering van de beleidsaanbevelingen. Uiteraard is ook de stafmedewerker ontsluiting en digitalisering van de vzw nauw betrokken bij dit onderzoek.

Het onderzoek voor de masterplannen vertrekt van een enquête die momenteel wordt uitgevoerd bij zevenentwintig erfgoedbibliotheek in Vlaanderen en Brussel. Samen beheren die bibliotheken bijna twee derde van de bewaarcollecties van typische bibliotheekmaterialen: handgeschreven boeken, oude en moderne drukken en periodieken. Hoewel er ook wel cijfermateriaal wordt verzameld, gaat het hier niet om een statistische maar om een kwalitatieve analyse. De enquête heeft de vorm van diepte-

⁸ <http://www.cometamodel.be>.

interviews en peilt naar de noden en behoeften bij uiteenlopende bibliotheekorganisaties. De bibliotheken die hun welwillende medewerking toezegden, vormen een staalkaart van het bibliotheeklandschap. We vinden onderwijsbibliotheken, openbare bibliotheken, religieuze instellingsbibliotheken, archiefinstellingen, documentatiecentra en musea op de lijst.

De bevraging richt zich sterk op de mate van professionalisering in de bewaarinstellingen. Dat accent vinden we terug in de hoofdcategorieën van de vragenlijst. In het onderdeel 'Beleid' wordt rond digitalisering gepolst naar de inspanningen die een instelling levert om erfgoedcollecties te digitaliseren op een kwaliteitsvolle en duurzame manier. Heeft de instelling een overkoepelend beleid rond digitalisering? Zijn er voldoende faciliteiten? Kunnen personeel en middelen worden vrijgemaakt om digitaliseringsprojecten uit te voeren? De sectie 'Operationalisering van het beleid' gaat in op de vraag hoe het beleid wordt omgezet in concrete resultaten. Hoe verlopen de digitaliseringsprocessen? Aan welke projecten wordt gewerkt? Hoe worden de resultaten van digitalisering gepresenteerd aan de gebruikers? Onder 'Stand van zaken' becijfert een instelling de omvang van de collecties, welk deel van de fysieke collecties zou moeten worden gedigitaliseerd en wat de daadwerkelijke realiseringsgraad is. Het onderdeel 'Expertise' probeert bloot te leggen in hoeverre een instelling erin slaagt om zich goed te informeren over digitalisering en om bij te blijven met nieuwe ontwikkelingen. Ten slotte wordt gevraagd welke faciliterende rol het Vlaamse beleidsniveau zou kunnen spelen bij de digitalisering van erfgoedcollecties.⁹

De voorlopige resultaten beloven een interessante kijk op de digitaliseringspraktijk van bibliotheken. Zo blijkt dat bij 50% van de ondervraagde bibliotheken die een online¹⁰ catalogus hebben, meer dan 50% van de collectie nog niet is ontsloten in de OPAC. Dat betekent dat bij een digitaliseringsproject mogelijk ook een catalografische achterstand moet worden ingehaald. Het leeuwendeel van de bibliotheken heeft nog geen digitaliseringsproject op een wat grotere schaal kunnen uitvoeren. De instellingen die actief digitaliseren (elf van de twintig tot nu toe bezochte instellingen), bevinden zich in een continue staat van 'bijleren'. Instellingen die nog maar net zijn begonnen, ervaren op alle gebied een gebrek aan kennis. De infrastructuur is meestal beperkt; duurzame opslag vormt een enorm probleem. Alle instellingen, ook de bibliotheken die nog niet digitaliseren, vragen de overheid om een duidelijker beleid: een visie op digitalisering, minder versnippering in de initiatieven die worden genomen, onderlinge afstemming rond wie wat digitaliseert en voldoende middelen om systematisch en efficiënt afgeronde delen van de collecties te kunnen digitaliseren. Samengevat overstijgen de ambities ver de mogelijkheden van de meeste bewaarinstellingen, met als gevolg dat men ervoor kiest af te wachten of kleinschalig te werk te gaan.¹¹

Zoals gezegd, dit zijn voorlopige uitkomsten van het onderzoek dat eind 2012 gereed zal zijn. Daarna zal gekeken worden hoe de belangrijkste noden moeten worden aangepakt, welke de prioriteiten zijn voor de komende jaren en welke middelen hiervoor nodig zijn. Het onderzoek zal waardevolle input zijn voor de ontwikkeling van het beleidsplan van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek voor de periode 2013-2017 en zal gebruikt worden om concrete beleidsaanbevelingen te doen aan de Vlaamse overheid.

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek probeert ook op andere manieren te wegen op de beleidsontwikkelingen rond digitalisering. In oktober 2010 stelde het BoekenOverleg (een structureel overleg van de partijen die zich bezig houden met het boek, literatuur en lezen) een reeks actienota's voor aan de Commissie Cultuur van het Vlaams Parlement. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek en het Letterenhuis stelden samen een nota over erfgoed op. Die plaatste het belang van het gedrukte erfgoed en archiefcollecties voor ons

⁹ Sam Capiou. *Een onderzoek naar de conservering/preservering, de ontsluiting en de digitalisering van erfgoedcollecties in Vlaamse bibliotheken*. Vragenlijst erfgoedbibliotheken. Ongepubliceerd.

¹⁰ 'Online' is hier 'raadpleegbaar via internet'.

¹¹ Sam Capiou. *Een onderzoek naar de conservering/preservering, de ontsluiting en de digitalisering van erfgoedcollecties in Vlaamse bibliotheken*. Presentatie klankbordgroep 2011-07-10. Ongepubliceerd.

collectieve geheugen tegenover de enorme uitdagingen waar erfgoedinstellingen voor staan op het vlak van inventarisering, conservering en digitalisering:

Digitalisering kan een goede oplossing zijn om de originelen te beschermen en om ze meteen bij een ruim publiek bekend te maken, maar het ontbreekt aan middelen om grootschalige digitaliseringsprojecten op te zetten en om, bijvoorbeeld, een rol van betekenis te spelen in het Europeana-project. Er zijn bovendien onvoldoende voorzieningen in Vlaanderen om het cultureel erfgoed dat in digitale vorm tot stand komt op een goede manier te bewaren en ter beschikking te stellen tot in de verre toekomst. De initiatieven die nu genomen worden zouden beter op mekaar moeten worden afgestemd [...].¹²

De beleidssuggestie in deze was dan ook het opzetten van een grootschalig digitaliseringsproject voor cultureel erfgoed in Vlaanderen, om de grote achterstand op het gebied van conservering en digitalisering ten opzichte van de ons omringende landen in te halen. In het regeerakkoord van 2009 stelde de Vlaamse Regering immers zélf dat Vlaanderen een achterstand heeft in te halen op het gebied van het (digitaal) ontsluiten van het cultureel erfgoed:

We willen een inhaalbeweging voor het behoud, het bewaren en het ontsluiten van het cultureel erfgoed, waaronder ook het rijke muzikale erfgoed. We zoeken oplossingen voor het probleem van digitale bewaring, archivering en ontsluiting. In nauw overleg met de mediasector, de archief- en erfgoedorganisaties en op basis van de verworven kennis binnen het IBBT richten we een Vlaams Instituut voor de archivering en ontsluiting van het audiovisueel erfgoed in Vlaanderen op (de Waalse Krook, Gent).¹³

Participatie in projecten en overlegstructuren

Die inhaalbeweging is inmiddels voorzichtig ingezet via diverse initiatieven van de Vlaamse overheid en de erfgoedsector. Voor de Vlaamse Erfgoedbibliotheek is het zaak namens het netwerk en de cultureel-erfgoedgemeenschap aandacht voor de eigen problematiek te vragen bij de activiteiten en projecten die rond digitalisering worden ontplooid. Omdat het licht verdwalen is tussen deze initiatieven, zetten we ze hier eens op een rijtje.¹⁴

In 2010 werd in opdracht van het departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media van de Vlaamse overheid een haalbaarheidsstudie uitgevoerd voor een centrale 'metadata-aggregator' die het mogelijk moet maken het Vlaamse digitale erfgoed samen te brengen voor disseminatie via Europeana en mogelijk ook via andere platformen. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek maakte deel uit van de onderzoeksstuurgroep. De conclusie van het onderzoek was dat zo'n centrale aggregator voor Vlaanderen inderdaad wenselijk en haalbaar is. Maar een aantal belangrijke voorwaarden voor zo'n systeem ontbreken nog, waaronder een visionair overheidsbeleid rond e-cultuur en de systematische digitalisering van het cultureel-erfgoed.¹⁵

Ook in 2010 voerden PACKED en eDavid, kenniscentrum voor digitaal archiveren, het project CEST uit. De *Cultureel ErfgoedStandaarden Toolbox* die hiervan het resultaat was, maakt erfgoedinstellingen in Vlaanderen wegwijs in het gebruik van standaarden bij het creëren, beheren en toegankelijk maken van

¹² Actienota's. BoekenOverleg, 2010. <http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/node/1903>. p. 13.

¹³ *De Vlaamse regering 2009-2014. Een daadkrachtig Vlaanderen in beslissende tijden. Voor een vernieuwende, duurzame en warme samenleving*. Brussel: Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid, 2009. http://publicaties.vlaanderen.be/docfolder/15043/Regeerakkoord_2009.pdf. p. 68.

¹⁴ Uitgebreidere informatie over elk van deze activiteiten is te vinden op <http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/activiteiten>.

¹⁵ Olga Van Oost en Sam Coppens. *Haalbaarheidsstudie voor het opzetten van een Vlaamse horizontale, cross-sectorale metadata aggregator voor digitaal cultureel erfgoed. Eindrapport*. Brussel/Gent: SMIT/Multimedia Lab, 2010. http://www.cjsm.vlaanderen.be/e-cultuur/onderzoek_ontwikkeling/aggregator/index.html.

digitale collecties. De Vlaamse Erfgoedbibliotheken en enkele partnerbibliotheken deelden via interviews en participatie in de projectwiki hun expertise op dit vlak.¹⁶

In het onderzoeksproject *Archipel: Network-centric approach to sustainable digital archives* (2010-2011)¹⁷ wordt gewerkt rond de technische en organisatorische uitdagingen van digitale langetermijnarchivering. De partners in Archipel willen nagaan hoe een netwerkgerichte aanpak kan bijdragen tot het opzetten van een digitale archiefinfrastructuur in Vlaanderen. De Universiteitsbibliotheek Gent is partner in dit project, de Vlaamse Erfgoedbibliotheek is lid van de stuurgroep.

De ontwikkeling van een Vlaams e-boekplatform (VEP, begonnen in 2009)¹⁸ moet de inhoud van Vlaamse boeken toegankelijk maken via nieuwe digitale media zoals e-readers. Het project, dat inhoudelijk wordt geleid door Bibnet, wil in een publiek-private samenwerking een gemeenschappelijk platform realiseren voor bibliotheken, boekhandels, uitgevers en mogelijke andere distributeurs van digitale content. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek was betrokken bij een aantal workshops om de vereisten voor dit platform te definiëren. Indien het platform wordt gerealiseerd, opent het immers interessante perspectieven voor de koppeling aan een e-depot voor duurzame bewaring.¹⁹

Begin 2011 heeft de Vlaamse Regering opdracht gegeven om een projectvoorstel te formuleren voor de opstart van het *Vlaams Instituut voor digitale Archivering en ontsluiting van het Audiovisueel erfgoed* (VIAA). Bij het opstellen van dat projectvoorstel is gewerkt met werkgroepen, die een bijdrage hebben geleverd aan inhoudelijke aspecten van het voorstel, en een klankbordgroep met *stakeholders*. In de werkgroepen en de klankbordgroep voor het VIAA zitten vertegenwoordigers uit zowel de mediasector als uit de informatie- en erfgoedsectoren. Op die manier zijn ook de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en enkele van haar partnerbibliotheken betrokken. Het eerste anderhalf jaar na de opstart van het instituut zal de focus liggen op audiovisueel erfgoed. In tweede instantie komt de langetermijnbewaring van andere vormen van digitaal erfgoed aan bod.²⁰

Verder neemt de Vlaamse Erfgoedbibliotheek deel aan de structurele overlegfora die met digitalisering, digitale duurzaamheid en de ontsluiting van digitaal erfgoed te maken hebben. Het *Europeana Vlaanderen Overlegplatform* heeft als doel informatie over Europeana te verspreiden en dit project voor het online brengen van het Europees cultureel erfgoed te promoten in Vlaanderen. De Universiteitsbibliotheek Leuven koppelt als direct betrokken partner in Europeana informatie en advies vanuit het platform terug naar Europeana.

In de *Gebruikersgroep auteursrecht en cultureel erfgoed* bundelt een aantal erfgoedorganisaties²¹ de krachten rond de problematiek van het auteursrecht in de digitale omgeving. De oprichting van de gebruikersgroep past binnen een ruimere context van initiatieven met betrekking tot het auteursrecht in Vlaanderen en België. Zo werd onlangs ook het *Samenwerkingsverband auteursrechten en samenleving*

¹⁶ <http://www.projectcest.be> en *Onderzoek erfgoedstandaarden eindrapport*. Antwerpen/Brussel: PACKED/eDavid, 2010. http://www.edavid.be/wiki/images/a/a1/CEST_EINDRAPPORT_finaal.pdf.

¹⁷ <http://www.archipelproject.be>. Archipel bouwt voort op de onderzoeksresultaten van het project BOM-Vlaanderen (Bewaring en Ontsluiting van Multimediale data in Vlaanderen, 2008-2009, <https://projects.ibbt.be/bom-vl/>).

¹⁸ [http://www.innovatiefaanbesteden.be/project/vlaams_e-boek_platform_\(vep\)](http://www.innovatiefaanbesteden.be/project/vlaams_e-boek_platform_(vep)).

¹⁹ Momenteel behoren digitale publicaties tot het meest bedreigde typografische erfgoed. De kwetsbaarheid van *born digital*-materiaal is hoog door de snel veranderende formaten en systemen, maar evenzeer door een gebrek aan beleid en expertise rond conservering van dit materiaal. Er is geen wettelijk depot voor elektronische publicaties (hoewel de Koninklijke Bibliotheek van België faciliteiten aanbiedt voor vrijwillige deponering) en veel van dit soort publicaties komt nooit in handen van een erfgoedinstelling die kan instaan voor de langetermijnbewaring ervan.

²⁰ <http://www.dewaalsekrook.be/concept/multimediale-site/vlaams-instituut-voor-archivering>.

²¹ De initiatiefnemers zijn FARO, MovE, PACKED en de Vlaamse Kunstcollectie. Geïnteresseerde organisaties kunnen zich op verzoek aansluiten.

opgericht.²² Uitgangspunt voor beide initiatieven is het helpen vrijwaren van de rechten van de informatiegebruiker in de digitale omgeving.

Naar aanleiding van haar erkenning als expertisecentrum voor digitaal erfgoed organiseert PACKED met FARO een expertiseoverleg digitaal erfgoed. Bedoeling hiervan is om tot afstemming te komen tussen de landelijk erkende erfgoedorganisaties met betrekking tot deze expertise. Ook bij de ontwikkeling van een Vlaamse coalitie digitale duurzaamheid is de Vlaamse Erfgoedbibliotheek actief betrokken. Op internationaal vlak ten slotte, levert de Vlaamse Erfgoedbibliotheek de secretaris van de *Working Group Preservation and Digital Curation* van LIBER, de *Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche*. Deze werkgroep bekommert zich om de zorg van erfgoedmaterialen in zowel analoge als digitale vorm.

De krachten bundelen

Digitaliseren is in alle opzichten een complexe zaak en maar al te vaak wordt vergeten dat het scannen van documenten maar één stap is in een arbeidsintensief en duur proces van selectie, toekennen van metadata, materiaalvoorbereiding, *digital imaging*, beeldverwerking, *digital asset management*, online terbeschikkingstelling en duurzame archivering. Tegelijkertijd komt digitalisering van erfgoed als nieuwe kerntaak boven op de klassieke opdrachten die bibliotheken al hebben, meestal zonder dat er bijkomend personeel voor wordt aangesteld. Haast geen enkele erfgoedbibliotheek in Vlaanderen kan vandaag de continue werking garanderen die nodig is om significante delen van de collectie te digitaliseren.

De cijfers liegen er dan ook niet om. Bij de Vlaamse bibliotheken zou slechts één procent van de te digitaliseren collecties daadwerkelijk zijn gedigitaliseerd.²³ En dat terwijl sommige bedreigde collecties dringend nood hebben aan digitale conversie om conserveringsredenen: de tijdbom van de verzuring bedreigt belangrijke delen van de negentiende- en twintigste-eeuwse collecties – de krant uit 1875 valt vandaag al in onze handen uiteen. De oorzaak hiervan is zeker geen lethargische houding of een gebrek aan besef van het belang van digitalisering. Want de Vlaamse erfgoedbibliotheeken spannen zich wel degelijk in. Er worden professionele scanners aangekocht en digitale labo's ingericht. De zes partnerbibliotheeken engageren zich ten volle voor *Flandrica.be*. Men vindt bijkomende middelen voor kleinschalige projecten en gaat publiek-private samenwerkingen aan, zoals de Universiteitsbibliotheek Gent met Google. Er wordt gezocht naar oplossingen voor duurzame bewaring van digitale objecten; zo ontwikkelde LIBIS, de ICT-afdeling van de Universiteitsbibliotheek Leuven, zelf een digitaal archiveringssysteem (LIAS).

De overheid doet ook inspanningen, maar een regelmatig gehoorde verzuchting is dat de initiatieven te versnipperd zijn en dat de beperkte middelen gaan naar onderzoeksprojecten die voor de bewaarinstellingen (en de burger) weinig direct resultaat opleveren. In België is het tot op heden niet gekomen tot een nationaal digitaliseringsprogramma dat bewaarinstellingen op alle niveaus concrete ondersteuning biedt bij de conversie van hun collecties. Er is behoefte aan synthese, aan een uitgesproken visie, aan middelen om digitalisering systematisch te kunnen aanpakken, aan instrumenten die helpen prioriteiten te stellen, aan aansturing en onderlinge coördinatie, en aan manieren om snel praktische competenties te verwerven.

Uit de eerste onderzoeksresultaten voor het masterplan ontsluiting en digitalisering blijkt dat instellingen op zoek zijn naar een drietal gezonde waarborgen voor ze op grotere schaal aan digitalisering beginnen: de zekerheid dat wat men doet kwalitatief in orde is, dat er wordt gewerkt op een manier die kostenefficiënt is en dat er wordt geïnvesteerd in iets duurzaam. Als die garanties niet kunnen worden gevonden omdat er onvoldoende expertise is, omdat er geen overkoepelend programma is of omdat de middelen te schaars zijn, is je beperken tot een eenvoudige vorm van *scanning for access*

²² De partners in dit samenwerkingsverband zijn Bibnet, FARO, Luisterpunt, Universiteit Gent en de VVBAD.

²³ Jeroen Walterus. *NUMERIC: Statistieken over digitalisering van culturele materialen in Europa. Onderzoeksresultaten voor Vlaanderen*. Brussel: FARO, 2009. <http://www.faronet.be/node/1958>. p. 5.

of het digitaliseren van enkele topstukken niet eens een onverstandige houding. Tijd en geld worden dan misschien beter geïnvesteerd in beheerstaken met een zekerder uitkomst.

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek doet haar best om verbetering te brengen in deze situatie. Ze probeert bij te dragen aan de onderlinge afstemming van initiatieven, projecten en overlegstructuren rond digitalisering. Ze probeert de resultaten uit de diverse Vlaamse onderzoeken en de ervaringen uit kleinschalige digitaliseringsinitiatieven te laten doorstromen naar de sector. Ze bundelt de bestaande expertise in haar netwerk, onder andere via in het gezamenlijke digitaliseringsproject *Flandrica.be*, en probeert kennismakelaar te zijn voor de rest van de erfgoedbibliotheeken. Ze voert ondersteunende ontsluitingsprojecten uit. Op al die manieren probeert de Vlaamse Erfgoedbibliotheek de bouwstenen bijeen te brengen die nodig zijn voor de uitvoering van grotere digitaliseringsprojecten in netwerkverband.

Eén zo'n project zou de gecoördineerde digitalisering van ons bedreigde krantenerfgoed kunnen zijn: de daartoe benodigde inventaris is aanwezig in de Abraham-databank, de ervaring met het uitvoeren van een digitaliseringsproject in netwerkverband wordt momenteel opgedaan in het *Flandrica.be*-project, de centrale staf van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek heeft specifieke ervaring met krantendigitalisering, en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, de Universiteitsbibliotheek Antwerpen en enkele andere erfgoedinstellingen werken samen met mediabedrijf Concentra aan de digitalisering van *Gazet van Antwerpen* en *Gazet van Mechelen*. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek is vragende partij voor een overheidsbeleid dat systematische digitaliseringsprogramma's van cultureel-erfgoedcollecties mogelijk maakt en wil in zulke initiatieven graag haar rol als expertisenetwerk voor de digitalisering van erfgoedbibliotheekcollecties opnemen.